

BYBLOS (LÜBNAN) KALKOLİTİK DEVİR İNSAN İSKELETLERİ (UZUN KEMİKLER)

Metin Özbek *

A. MATERYAL VE METOD

İnceleme konumuzu teşkil eden uzun kemikler, M.Ö. IV. binin ikinci yarısıyla tarihlendirilen Byblos nekropolünde yapılan kazılar sonucu bulunan iskeletlere aittir. Byblos, günümüzdeki adıyla El Cebeyi, Beyrut'un yaklaşık 40 km kuzeyinde ve Akdeniz kıyısında yer alan eski bir limandır. İsviçreli arkeolog M. Dunand (1939) başkanlığında gerçekleştirilen kazılarda, Kalkolitik devirle yaşıt toplam 205 küp-mezar gün ışığına çıkarılmıştır. Ölülerle beraber çeşitli araç, gereç ve süs eşyalarının konduğu küpler iki ya da dört kuppeldir. İskeletlerin pozisyonlarına bakılırsa, Byblos toplumunda ölüler çömelik vaziyette (hoeker pozisyonu) küpler içerisinde konuyordu.

Byblos Kalkolitik çağ topluluğuna ait kafatası, çene ve dişleri daha önce ayrıntılı biçimde inceleyip yayınladık (Özbek, 1974, 1978 ve 1982). Uzun kemiklerle sınırlı kaldığımız bu çalışmamızda, önce her kemik için Student testi (t testi) sayesinde cinsel farklılık derecesini saptadık. Ölçü ve endislerin seçimi ve uygulanmasında Olivier (1976) ile Ferembaeh'in (1974) Ahtropometri Teknikleri'nden yararlandık İskeletlerin cins ve yaşlarına ilişkin oluşturduğumuz genel envanteri ilk araştırmamızda verdik (Özbek, 1974).

B. KOL KEMİKLERİ

1. *Humerus (Pazu Kemigi)*: Erkek ve kadına ait toplam 23 humerus inceledik. Bunlarla ilgili ölçü ve endisler Tablo : I'de gösterildi. Student testi sayesinde karşılaştırdığımız kadın ve erkek humerus'ları arasında hiç bir anlamlı fark bulamadık (Tablo: II). Kuvvet ehdisiyle ilgili ortalama (M: 18,4) bugünkü ırklar için verilen ortalamalardan farklı değildir (Martin ve Saller, 1959). 14 kişiye ait humerus üzerinde hesapladığımız gövde endisine göre, platibraşık ve öüibraşıklere Byblos serisinde eşit oranda rastladık. Musculus brachialis'e bağlantı teşkil eden tuberositas deltoidea haffi ya da orta derecede gelişme gösterir. Sulcus intertubercularis sadece birkaç kişide belirgindir. İncelediğimiz 10 kişiden birinde humerusların fossa olecrani'leri deliktir. Manouvrier (1921), bu deliğin teşekkül etmesini kemikleşme sürecindeki bir eksikliğe bağlamaktadır. Böyle bir durumda, olekrano-koronoidyen duvar, yetişkin çağa kadar kırıldak yapısını korur. Fossa olecrani deliğinin görülme sıklığı üzerine geniş bir araştırması bulunan Olivier (1951), özellikle Eski Mısırlılarda (%48,5) yüksek oranlarda bu anormalliğe rastlandığı halde, Beyazlarda oldukça seyrek (%6,1) görüldüğüne işaret etmektedir. Soliveres (1976), fossa olecrani deliğinin Natufiyen Mezolitik insan-

(*) Doç.Dr. H.Ü. Antropoloji Bölümü

larında yaygın olduğuna dikkati çekmektedir (% 60,8).

2. *Ulna (Dirsek kemiği)* : Yetişkinlere ait toplam 14 ulna incelendi. Kadın ve erkek ulnaları arasında hiçbir cins farklılığı bulunmamaktadır; Student testi sonuçları Tablo: III'den izlenebilir. Ayrıca, ulna ile ilgili ölçü ve endisleri de Tablo: IV'de verdik. Ulna kuvvet endisi ortalaması 16,3 olup, birçok modern insan grupları için verilmiş olan değerlerden yüksektir (Sauter ve Kaiser, 1956). Olecranon'un çıkıntı derecesi genellikle normaldir. Musculus brachialis'in bağlantı yerinde hafif bir kabartı bulunur. Processus coronoideus genellikle iyi gelişmiştir. Platoleni endisine göre (W: 69,5-107) Byblos ulnalarının büyük bir kısmı örolenik kategoriye girer. Gövde endisi ortalaması 92,1'dir. Bu ortalama değer bugünkü Beyazlarınkinden daha fazladır. (Gabis, 1957).

3. *Radius (Önkol kemiği)* : Byblos erkek ve kadınlarına ait 15 radius'u antropolojik açıdan inceledik. Her iki cinsin radius ölçülerinde istatistiksel açıdan anlamlı bir fark yoktur (Tablo: V). Radius ölçü ve endislerle ilgili bilgileri ise Tablo: VI'da verdik. Byblos radius'larında hesapladığımız kuvvet endisi bugünkü insan gruplarının varyasyon sınırları içerisinde yer alır. Gövde endisi ise çağdaş Avrupalılar için verilen ortalama değerden yüksektir (Martin ve Saller, 1959). Seririnde saptadığımız ortalama değer (M: 77,7) Taforalt (Cezayir) üst paleolitik topluluğunda bulunan ortalama değerden bile fazladır. (Ferembach, 1962). Humero-radyal endisi ancak 3 kişide hesaplayabildik; buna göre, bir kadında önkol nispeten kısa (endisi: 73,6), iki erkekte ise normal uzunluktadır (endisler: 75,7 ve 75,8). Bu değerler, Olivier'nin (1960) Beyazlar için vermiş olduğu değerlere çok yakındır. Söz konusu araştırmacıya göre, endis, kadında erkektekinden 1 ile 1,5 birim daha küçüktür. Tuberositas radii, büyük eksen dikey olan ovoid biçimde bir çıkıntıdır ve tüm radius'larda iyi bir gelişme gösterir. Foramen nutricium Byblos radiuslarında gövdenin üst 1/3 yüksekliği içerisinde yer alır. Pyle'e göre (1939), bu konum modern insanlarda en sık rastlanan bir özelliktir.

C. BACAK KEMİKLERİ

1. *Femur (Uyluk kemiği)*: Her iki cins için toplam 25 femur inceledik. Bunlardan ancak 17'si üzerinde ölçü alabildik. anlamlı ölçüde cinsel farklılık, gövde ortasında alınan transversal çap dışında, tüm ölçülerde saptandı (Table: VII). Ölçü ve endislere ilişkin değerler Tablo: VIII'de gösterildi. Kuvvet endisi ortalama değeri (M: 12,2) modern insanlar için verilen değerlere yakındır (Martin ve Saller, 1959). Femurların hemen hepsinde platimeri hafiftir; platimeri endisi ortalaması 88,5 olup modern insanlarda saptanan maksimum değerlere eş düşer. Linea aspera genellikle iyi gelişmiştir. Üçüncü trochanter ufak bir kabartı biçiminde sadece 1 kişide gözlemlendi. Bu formasyon konik ya da yuvarlak bir görünümde olup, musculus gluteus maximus ya da yuvarlak görünümde olup, musculus gluteus maximus'a bağlantı teşkil eder. Üçüncü trochanter Beyazlarda nadiren Sarılarda ise % 50 oranında görülür. Linea intertrochanterica 6 kişide belirgin, 1 kişide ise zayıftır. Collum femoris'in bükülme açısı ortalaması 128, 8' dir. Bu yönüyle Byblos Kalkolitik insanları günümüz insanlarına yaklaşıyor.

2. *Tibia (Baldır Kemığı)*: 16'sı erkeklere ve 5'i de kadınlara ait olmak üzere toplam 21 tibia inceledik. Tibia ile ilgili tüm ölçülerde cinsel farklılık belirgindir (Tablo: IX). Ölçü ve endisler Tablo: X'da yer almaktadır. Kuvvet endisi (M: 21,8), Siyahlar için verilen ortalama değerden yüksek, Mongoloidlerinkine ise yakındır (Martin ve Saller, 1959). Foramen nutricium hizasında yassılık derecesini belirleyen sinemik endisine göre, 6 kişi örisinemik, 4 kişi ise mezosinemiktir. Byblos tibialarında hiçbir platisinemi durumuna rastlamadık. Serimizde, bu endisin ortalaması 71,3 olup, bugünkü ırklarda elde edilen ortalama değerlerin en büyüğüne eş düşer (Bello y Rodriguez, 1909). Byblos insanlarında bulduğumuz sinemik endis ortalaması (M: 71,3) Vallis'inin (1912) verdiği değerden (Modern ırklar için: 70,0) pek farklı değildir. Ligamenta patellae nin bağlandığı tuberositas tibiae bütün tibia'larda geniş bir yüzeyi kapsar. Linea musculus solei az bir eğime sahiptir. Maleolus medialis genellikle geniş, kalın ve normal uzunluktadır.

3. *Fibula (Kaval Kemığı)*: Byblos kadın ve erkeklerine ait 16 fibula inceledik. Cins farklılığı iki ölçüde anlamlıdır (Tablo: XI). Ölçü ve endislerle ilgili değerleri Tablo XII'de verdik. İki Fibula üzerinde hesapladığımız kuvvet endisi modern ırklar için verilen değerler içerisinde yer alır (Martin ve Saller, 1959). Gövde endisi ortalama değerleri ise (M: 76,8) günümüz insanları için elde edilen değerlerden yüksektir. Byblos insanlarında fibula gövdesinin ön kenarı genellikle belirgin bir keskinliğe sahiptir. Maleolus lateralis'in güçlü bir yapısı vardır.

D. BYBLOS İNSANLARINDA BOY UZUNLUĞU

Uzun kemiklerden hareketle boyu hesaplarken Trotter ve Gleser'in (1952) özel formüllerinden yararlandık. Byblos Kalkolitik çağ kadın ve erkeklerine ait boy değerlerini Tablo: XIII'de gösterdik. Kadınlarda boy ortalaması 152,5 cm, erkeklerde ise 166,5 cm'dir. Özellikle 127.A ve 164 no.lu erkekler hariç tutulursa Byblos insanların genellikle kısa ya da orta boyda oldukları anlaşılır.

E. ÖZET VE SONUÇ

Byblos Kalkolitik çağ nekropolünde küp mezarlar içerisinde hocker vaziyetinde bulunan iskeletlerin uzun kemiklerini inceledik. Kemikler, gerek ölçüleri, gerekse morfolojik özellikleri yönünden bugünkü insanlarınkinden farksızdır. Elde edilen boy-la ilgili değerlere bakılırsa, Byblos insanları genelde kısa ya da orta boyludurlar. Pro-tomediteranen adı verilen Eski Akdeniz ırkına dahil ettiğimiz Byblos Kalkolitik insanların, bu ırk grubunun ince yapılı kolunu temsil ederler. Kafatasının yanısıra uzun kemikler de bu irksal yapıyı yansıtmaktadır.